

ראובן גפני

נשמתו מן ההיסטוריוגרפיה הישראלית

חיים שלם, בשיתוף שי מינץ, אי של אפשר: סיפור חייו של בנימין מינץ, תרס"ג-תשכ"א, ירושלים: כרמל, תשע"ג, 559 עמ'

ההתפתחות הארגונית והמוסדית – ובמידת מה גם זו האידיאולוגית – של המפלגות החרדיות הלא-ציוניות, פיגרה בכמה עשרות שנים אחרי התפתחותם של המוסדות העיקריים בתנועה הלאומית העברית ואחר התפתחותה של המפה המפלגתית והפוליטית הציונית. תנועת 'אגודת ישראל' (אגו"י), שנוסדה בראשית העשור השני של המאה העשרים, התעצבה מבחינה ארגונית וממסדית בעיקר החל בעשור השלישי של המאה, והסתדרות 'פועלי אגודת ישראל' (פא"י), שנוסדה בשנת 1922, לא פעלה באופן סדיר עד אמצע שנות השלושים.

פיגור כרונולוגי זה, שנבע מגורמים שונים, אולי גם מהיותן של תנועות אלו במידה מסוימת תגובת נגד לתנועה הציונית ולהתפתחותה, קיבל ביטוי מעניין גם בהיסטוריוגרפיה הישראלית. בעוד שהתנועה הציונית ומוסדותיה ומרבית

המפלגות הציוניות זכו בעשרות השנים האחרונות למחקרים מדעיים מקיפים רבים, מחקר התנועות החרדיות, כך נדמה, עדיין מצוי מעט מאחור. אמנם בעשרות השנים האחרונות פורסמו מספר מחקרים מקיפים יחסית על תנועת 'אגודת ישראל' בעשורים הראשונים לקיומה, וכמה מן הבולטים שבהם הם מחקריהם של גרשון בקון,¹ יוסף פונד² וחיים שלם.³ ואולם למרות פרסומם של מחקרים אלו, ואחרים, מצומצמים מהם, הפוזורים

1 ראו למשל: ג' בקון, פוליטיקה ומסורת: אגודת ישראל בפולין 1916-1936, תרגמה א' ברויאר, ירושלים תשס"ה; הנ"ל, 'חיקוי ושלילה: אגודת ישראל והתנועה הציונית (1912-1939)', ש"נ אייזנשטרט ומ' ליסק (עורכים), הציונות והחזרה להיסטוריה: הערכה מחדש, ירושלים תשנ"ט, עמ' 438-446; הנ"ל, 'דעת תורה וחבלי משיח: לשאלת האידיאולוגיה של "אגודת ישראל" בפולין', תרביץ, נב (תשמ"ג), עמ' 497-508.

2 ראו למשל: י' פונד, פירוד או השתתפות: אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל, ירושלים תשנ"ט;

הנ"ל, תנועה בחרבות: מנהיגות אגודת ישראל לנוכח השואה, ירושלים תשס"ח; הנ"ל, מתווי דרכים: עיתונות אגודת ישראל, תל-אביב תש"ע; הנ"ל, 'אל תוך המעגל: ניסיונות אגודת ישראל לחבור לסוכנות היהודית', ישראל, 21 (תשע"ג), עמ' 143-177.

3 ראו למשל: ח' שלם, עת לעשות להצלת ישראל: אגודת ישראל בארץ ישראל לנוכח השואה, 1942-1945, קריית שדה-בוקר תשס"ז. הנ"ל, 'יחסה של אגודת ישראל למרד גטו וארשה בעשור השנים לאחר הקמת המדינה', ילקוט מורשת, עה (תשס"ג), עמ' 201.

האם, והוא הראשון שבמרכזו דמות אחת, שהייתה לה חשיבות רבה במיוחד בעיצובה של התנועה ובהתפתחותה לאורך כשלושים שנים.⁶

*

לעוסקים בתולדותיה ובאופייה של פא"י לאורך השנים ההתמקדות במינץ היא בחירה מוכנת מאליה, כמעט הכרחית. דמותו של מינץ, שהחל את דרכו כבר בראשית שנות העשרים, בהיותו בשנות העשרים המוקדמות לחייו, בקבוצות אידאולוגיות שונות שהיו מסונפות לאגודת ישראל, ושהיה מעורב בייסודה של פא"י מחדש באמצע שנות השלושים ועמד בראש מוסדותיה במשך עשרות שנים, היא מפתח ראשוני והכרחי להכרה ולהבנה של דרכה הייחודית של התנועה כולה. הוא זה שסביבו – יותר מאשר סביב כל אחד אחר – התגבשה קבוצת האישים שמילאו תפקידים בהנהגת התנועה משנות השלושים ועד תום העשור הראשון לקיומה של המדינה; הוא זה שנשא יותר מכול בעול המערכת ההתיישבותית של התנועה, הן לפני הקמת המדינה והן בשנותיה הראשונות (בייחוד סביב הקמת מחנה-ישראל, חפץ-חיים ויישובי נחל שורק); והוא המסמל את התרחקותה האטית אך המתמדת של פא"י מתנועת האם שממנה צמחה, ואת יצירתה של דרך אמצע אידאולוגית ופוליטית, מרתקת ומורכבת במיוחד. מרכזיותו של מינץ בקורותיה הארץ-ישראליים של פא"י – ובמידת מה גם של אגו"י, עד שנות הארבעים – משמעותית כל כך עד שקשה שלא

במאספים ובכתבי-עת, דומה שמחקרן של תנועות אידאולוגיות אלו – ושל תנועות הלוויין שפעלו סביבן – הותיר עד היום סוגיות לא מעטות שטרם נחקרו לעומקן.

אחת הסוגיות שכמעט לא העמיקו בהן עד כה היא פעילותה הפוליטית, האידאולוגית וההתיישבותית של הסתדרות 'פועלי אגודת ישראל' (ולאחר מכן מפלגת 'פועלי אגודת ישראל'), באירופה, בעשור הראשון לקיומה, ובעיקר בארץ-ישראל, שבה פעלה – באופן עצמאי במידה משתנה – מאמצע שנות השלושים ועד היעלמותה מן המפה הפוליטית כשני דורות מאוחר יותר, במהלך שנות התשעים. תנועת 'פועלי אגודת ישראל', שהייתה בעלת קול ייחודי ומרתק הן מבחינה אידאולוגית והן מבחינה ארגונית ופוליטית, קיבלה תשומת לב מחקרית פחותה מזו שניתנה לאחותה הבכירה, 'אגודת ישראל', ורק בשנים האחרונות היא זוכה למחקרים המתמקדים בה, כמו מחקרים אחרים של שלם⁴ ומחקריה של עדה גבל, שעבודת הדוקטור שלה עוסקת בהסתדרות פא"י בארץ-ישראל בשנות השלושים.⁵

לפיכך בהקשר ההיסטוריוגרפי ספרו של חיים שלם על בנימין מינץ, מנהיגה ומעצבה הכולט ביותר של פא"י, הוא תרומה חשובה במיוחד, הן למחקרה של תנועה זו עצמה, המצוי רק בראשיתו, והן למחקרה של כלל המערכת האידאולוגית והפוליטית החרדית, במעברה מאירופה לארץ-ישראל ולאחר מכן למדינה. מחקר זה הוא הראשון בהיקף כזה המתמקד בתנועת הבת ולא בתנועת

4 חפץ חיים בתקופת השואה ולנוכח קליטת הניצולים, ישראלים, 3 (תשע"ב), עמ' 119-146.

6 יוצא מכלל זה מחקרו המקדים של שלם על מינץ ועל פעילותו בזמן השואה. ראו: ח' שלם, 'ראינו שישנם עוד אנשים שלב יהודי להם: בנימין מינץ ויחסו לשואה ולהצלה', ד' פורת (עורכת), שואה ממרחק תבוא: אנשים ביישוב הארץ-ישראלי ויחסם לנאציזם ולשואה, 1933-1948, ירושלים תשס"ט, עמ' 181-209.

4 ראו למשל: ח' שלם, 'יחסו של הרב צבי פסח פראנק לכניסתה של פועלי אגודת ישראל לממשלה בשנת 1960', י' רונסון (עורך), גאון ההוראה אחרי חמישים שנה: היסטוריה, הגות, ריאליה, ירושלים תשע"ב, עמ' 117-133.

5 ע' גבל, 'הסתדרות פועלי אגודת ישראל בארץ ישראל: שנות הייסוד (1933-1939)', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשע"ד; הנ"ל, "זרים להם לעולים אלה דרכי חינו, דרכי החלוץ החרדי": קיבוץ

לתהות כיצד לא זכה עד כה לבחינה מקיפה ומעמיקה, דוגמת זו שהציב שלם בספרו. שניים מן הגורמים לכך, ולהשמטתו הכמעט מוחלטת של מינץ מן ההיסטוריוגרפיה הפוליטית והיישובית הישראלית, הם היעלמותה הסופית של פא"י מן המפה הפוליטית הישראלית במהלך שנות התשעים (להוציא ניסיונות שוליים למדי לחדש את פעילותה ברמה המוניציפלית בעשור האחרון), והעובדה שמינץ נפטר כבר בשנת 1961; בשל פטירתו בטרם עת, לא עלה בידו להעמיק עוד את חותמו – ואת חותמה של תנועתו – בזירה הפרלמנטרית והחקיקתית הישראלית בסוגיות ביחסי דת ומדינה שהתעוררו ונדונו בהרחבה בשנות השישים והשבעים.

בהקשר ההיסטוריוגרפי הרחב ראוי לציין שפרסום ביוגרפיה מחקרית של אישיות פוליטית חרדית (ורוק: לא רבנית כי אם פוליטית!) משתלב במהלך כולל המתחולל בכתיבה המחקרית וההיסטורית הישראלית העכשווית, העוסקת הרבה יותר מבעבר בתחום הביוגרפי-האישי. במסגרת זו נכתבות ביוגרפיות מחקריות מובהקות, ביוגרפיות המבוססות על זיכרונות אישיים או משפחתיים, ביוגרפיות עיתונאיות או פוליטיות וביוגרפיות המותאמות לילדים ולבני נוער.⁷ כפי שהראתה אביבה חלמיש בסקירתה הרטרופקטיבית על הנושא, עם התרבות הביוגרפיות ההיסטוריות המתפרסמות בארץ הולכת ומתעממת ההבחנה בין ביוגרפיות מחקריות מובהקות לבין ביוגרפיות אישיות-משפחתיות. לפיכך לעתים קשה לקבוע אם ספר מסוים שייך לסוגה המחקרית או לסוגת ספרי הזיכרון האישיים-המשפחתיים.⁸

ספרו של שלם נע מכמה בחינות על קו הרצף שבין כתיבה מחקרית מובהקת לבין כתיבה בעלת נופך אישי-משפחתי. אמנם ביסוד הספר מונח מחקר מעמיק במיוחד. מחקר זה מבוסס על בדיקה מדוקדקת בעשרות ארכיונים ציבוריים ואישיים,

שחלקם אינם נגישים לכלל החוקרים; על סקירה מקיפה של העיתונות, בייחוד זו המפלגתית הרלוונטית, מעשרות השנים שבהן פעל מינץ כאישיות ציבורית; על בדיקה ביבליוגרפית מקיפה של ספריו ומאמריו של מינץ, שרבים מהם אינם מוכרים היום; על בדיקת ספרות ראשונית ומשנית, הן מחקרית והן מסוגים אחרים; וכמובן גם על עשרות ראיונות עם בני משפחה, תלמידים, חברים לדרך ואפילו יריבים פוליטיים של מינץ, ראיונות שנערכו בחמש-עשרה השנים שקדמו להוצאת הספר לאור. במובן זה הספר הוא עבודה בעלת הקשר מחקרי מובהק, הראויה להיבחן באמות המידה של ביוגרפיות נוספות מסוג זה.

עם זאת המחבר בחר – ככוונת מכוון – להדגיש באופנים שונים גם את הפן האישי-המשפחתי של הספר, שהיזמה לכתובתו הייתה גם של בנו של מינץ, כפי שכותב שלם עצמו בהקדמתו (עמ' 11). פן זה מודגש בין השאר בציון העובדה שהספר נכתב 'בשיתוף שי מינץ', בהקדשת הספר לזכרו של מינץ (עמ' 5) ובשילובם של 'מכתב לאבא' בראשית הספר (עמ' 14-16) ושל פרק זיכרונות אישי של בנו של מינץ ('בלפור 44 תל אביב: סיפור תל אביבי') בסמוך לסיומו (עמ' 477-489). הפן האישי-המשפחתי בולט בעיקר ב'פתח הדבר' של שלם, שבו הוא 'מתוודה' על צמיחתו שלו (כמו של כותב שורות אלו, יש לציין) בבית שהיה מזוהה במידה מסוימת עם פא"י, ושהיה מודע לדמותו של מינץ ולמשמעותה, ועל הכרעתו

7 על כך ראו בעיקר: א' חלמיש, 'העידן הביוגרפי בהיסטוריוגרפיה הישראלית', קתורה, 150 (טבת תשע"ד), עמ' 239-262 ובהערות שם; הנ"ל, 'מה מנסים ביוגרפים לעשות?', א' הורוביץ ואחרים (עורכים), העבר ומעבר לו: עיונים בהיסטוריה ובפילוסופיה, שי לאליעזר וינריב, רעננה 2006, עמ' 219-243; א' שפירא, 'מסתורי הביוגרפיה', הנ"ל, יהודים חדשים, יהודים ישנים, תל-אביב 1997, עמ' 276-297.

8 חלמיש, העידן הביוגרפי (שם).

של מינץ עצמו בהקשרים אלו. בחירה זו כאמור מושכת את הספר לכיוון האישי המובהק, ומותירה מקום רב למחקרים עתידיים על פעילותה והתפתחותה של פא"י בסוגיות אלו ואחרות.

אמנם, אין כל ספק שבעשרות השנים האחרונות לחייו היה מינץ הדמות המזוהה ביותר עם פא"י, ולעיתים דומה שקשה להפריד בין עמדותיו ופעילותו לבין העמדות של התנועה כולה או של אישים וגופים אחרים בתוכה. אלא שלמרות הזיהוי הכמעט מוחלט וארוך השנים בין מינץ לפא"י, עדיין נותר פער ממשי בין סיפור החיים של אישיות אחת לבין סיפורה של התנועה כולה, ובספר זה הכריע שלם כאמור לטובת הצגת הדברים מנקודת מבטו של מינץ, ועל פי רוב ממנה בלבד, וזאת כמעט לכל אורך הספר.

מנגד, ההיצמדות לסיפורו האישי של מינץ – על פי רוב בעזרת דבריו שלו, מתוך מאות מאמרים, מכתבים ונאומים שכתב, ואשר בחלקם נמסרו למחבר בידי בני משפחתו – מאפשרת להכיר גם הקשרים היסטוריים שאינם נוגעים לפעילותו בפא"י ובסביבתה. אחד הפרקים המרתקים והמפתיעים ביותר בהקשר זה עוסק בעבודתו העיתונאית הפורייה והמגוונת להפליא, בעיקר בשנות העשרים והשלושים, עד שנשאב עד צוואר לפעילות הציבורית, התנועתית ולאחר מכן הפרלמנטרית. סקירת פעילותו העיתונאית של מינץ, הן ככותב והן כעורך ומו"ל של עיתונים וכתבי-עת, נפרשת בסך הכול על כמאה עמודים בספר, וחושפת פנים לא מוכרות של הסצנה העיתונאית הארץ-ישראלית בתקופה זו: הן זו הדתית והחרדית והן זו הכללית.

מינץ, שנע שנים ארוכות על קו הרצף האידאולוגי שבין הציונות לבין ההתנגדות הנחרצת אליה, שימש במשך שנים לא מעטות כמעין עיתונאי חופשי ('פרי לאנס'), שהיה מחויב אמנם בראש ובראשונה לעיתונות המזוהה עם

המחקרית ש'בתוך האוקיינוס הגדול של אי אפשר, היה בנימין מינץ אי של אפשר' (עמ' 12-13), קביעה שהעניקה לספר את שמו. לאופי מורכב זה של הספר יש מחיר מסוים, גם אם הוא ברור וידוע מראש.

*

הכתיבה ההיסטורית הביוגרפית, הנצמדת לסיפור חייו – או לחלק מסיפור חייו – של אדם אחד, מחייבת את הכותב להכריע פעם אחר פעם בשאלות מבניות ותוכניות. אחת הקשות שבהן, כך נדמה, היא ההכרח להחליט אם להתעכב בחלקים שונים של הספר על ההקשר ההיסטורי הרחב, המאפשר לקוראים להבין ולבחון טוב יותר את ההתרחשויות האישיות הממוקדות, או להיצמד לסיפור האישי ולהותיר את סקירת ההקשר הרחב למסגרות ספרותיות אחרות. בספר זה החליט שלם להיצמד באופן כמעט מוחלט לסיפור חייו האישי של מינץ, בלא לתאר באופן סדור התרחשויות אידאולוגיות, תנועתיות או היסטוריות שמינץ פעל בתוכן ולעתים היה ממעצביהן.

הכרעה זו נבעה מן הסתם מרצונו של המחבר להתמקד עד כמה שניתן בסיפורו האישי של מינץ ובאופן שבו ההיסטוריה מתפרשת דרך עיניו ועל פי השקפתו. אך בגלל בחירה זו לא תיאר שלם באופן סדור למשל את המהלכים המורכבים בדרך להקמתה של הסתדרות פא"י בארץ-ישראל, שמינץ היה ממוביליה, את יצירתו ההדרגתית והנחושה של מערך ההתיישבות של פא"י בארץ-ישראל, שמינץ היה מעורב בו באופן מעמיק, ואת ההתרחשויות במערכת הפוליטית הדתית בעשור הראשון לקיומה של המדינה, שלפא"י היה בהן תפקיד מכריע. סוגיות היסטוריות אלה ורבות אחרות מוצגות אמנם לאורך הספר, ואולם בלא סקירה מפורטת של המאורעות וההתרחשויות, כי אם בעיקר מתוך פרישת פעילותו וקתיבתו

מינץ, בסוגיות הציבוריות והאישיות כאחד. ואכן הספר זרוע ציטטות רבות מספור, שהן כשלעצמן עדות לעומק התחקיר שעליו הוא מבוסס.

עם זאת לעתים יש תחושה שהמחבר השתמש לעתים – כמעט בעל כורחו – בציטטות רבות וארוכות מדי, ובכמה מחלקיו הספר לוקה לדידי בארכנות מסוימת, שניתן היה לוותר עליה או לצמצמה במידה ניכרת, בלא לפגוע פגיעה ממשית בתכנון ובאופיו. למשל דומה שלא היה צורך לצטט בהרחבה כה רבה בפרקים הראשונים של הספר מתוך יצירותיו הספרותיות (הבוסריות למדי) של מינץ הנער (למשל עמ' 28–39), וכן ניתן היה לצטט הרבה פחות מתוך דיווחיו העיתונאיים מאירופה, מארץ-ישראל ומחצי האי האיברי.

מכל מקום הבחירה לעשות שימוש כה נרחב במסמכיו ובכתביו האישיים של מינץ מזמנת לקוראים פעם אחר פעם ציטטות מפעימות, חלקן אישיות וחלקן ציבוריות, שחויית הקריאה בהן לעתים מרגשת ממש. כך למשל הקוראים נחשפים לדמותו האישית והמשפחתית של מינץ וליחסיו העדינים עם אשתו, שאין כל ספק ששילמה מחיר מסוים על פעילותו הציבורית, ביחוד בשנותיו האחרונות: 'אמאל'ה שלי, חדותי היקרה [...] בשעה שדיברת היום בטלפון לא יכולתי לענות כי ישבו אצלי אנשים [...] באותה שעה כמעט שהחלטתי לזרוק הכול, לנסוע אליך [...] [אני] שוכח שיש לי חברה מנוער, שגם היא סובלת מהפירוד [...] אולם זהו הגורל. זוהי פקודת השגחת ה' העליונה' (עמ' 338).

מרתקת לא פחות טיוטת דברים שכתב מינץ לעצמו זמן קצר לאחר ההכרזה על הקמת המדינה, כשהוא מתלבט לא מעט בשאלת דרכו ודרכה של היהדות החרדית כולה באשר למדינה:

מה החלק של היהדות החרדית – לא גדול [...] הייתה זו שגיאה לא להתגייס לבריגדה. איבדנו גולה. הייתה זו שגיאה לא להתגייס לכוחות הביטחון

'אגודת ישראל' ובנותיה, אך לא חשש להשתתף בעיתונים ובכתבי-עת דוגמת 'הארץ', 'דבר', 'כתובים' וכמובן גם 'הצופה', שתקופה מסוימת הוא אף שימש כעורכו הראשי. ההשתתפות בעת ובעונה אחת בכמות כה רחוקות זו מזו דומה שהיא מלמדת לא מעט על מורכבותו האידאולוגית האישית של מינץ, שכל הזמן בחן מחדש את עמדותיו. אך לא פחות מכך היא מלמדת על המערך האידאולוגי הכללי-יישובי, שהפערים שבין מרכיביו היו קטנים יחסית, ושמרכיבים אלה יכלו לקבל בקלות דמויות ביניים ואת עמדותיהן, שנעו בין גישות ובין השקפות.

רווח נוסף שבסקירה המפורטת על עבודתו העיתונאית של מינץ הוא ההיכרות הראשונית עם עיתונים ועם כתבי-עת, מרביתם קצרי ימים, שמינץ שימש כמו"ל או כעורך שלהם בשנים אלו, ואשר לא זכו עד כה לסקירה או להצגה מחקרית סדורה. אמנם ספרו האחרון של פונד מוקדש כולו לעיתונות שהייתה מסונפת ל'אגודת ישראל', והוא התייחס גם לעיתוני פא"י, שהבולט בהם היה 'שערים'.⁹ ואולם הצגת הדברים מצדו של מינץ היא אישית וחדשה, וחושפת אף יזומת עיתונאיות מוכרות הרבה פחות שיצר, דוגמת 'ביטוי' ו'בתוך'. מבחינה זו הספר תורם תרומה ייחודית גם לחקר עולם העיתונות וכתבי-העת העבריים, אם כי יש להניח שלא הייתה זו מטרה מרכזית של המחבר.

*

מאחר שמינץ הותיר אחריו יכול כה מרשים של טקסטים כתובים – שחלקם פורסמו, חלקם נשלחו לחבריו ולבני משפחתו וחלקם נותרו גנוזים – עמדו לרשות המחבר שפע מקורות להציג על פיהם את עמדותיו ואת השקפותיו של

דומה שקטע זה מבהיר לא מעט את הנסיבות שהביאו את פא"י להתרחק מבחינה אידאולוגית מן המחנה החרדי השמרני ולאמץ לה אידאולוגיה עצמאית, מהלך ששיאו בהחלטה להצטרף לקואליציה בשנת 1960 בניגוד מפורש ונחוש לדעת מנהיגי הציבור החרדי ורבניו. מעבר לכך ציטטות כאלו, אישיות ככל שיהיו, מבהירות כמה מורכבת הייתה דרכם של פא"י ושל העומדים בראשה, וכמה חשוב היה לספר באופן סדור את סיפור חייו של בנימין מינץ.

במידה מספיקה. השפעת הפורשים על הנוער שלנו [...] הרכבת מדהרת במהירות ואנו משתרכים ברגל [...] לא תועיל לנו כאן שום התחמקות. החופשיים למיניהם מימין ומשמאל יושבים ומתכוננים, עובדים בקצב מהיר, ואנו עדיין מתווכחים. החזית הדתית המאוחדת, מסופקני אם תקום. אולם פא"י מעולם לא הייתה מפלגה צרת אופק. נהי'ה) הראשונים [...] היה לנו זמן רב ויכוח בתוך אגו"י – מדינה או לא. אמרנו לשוללים: אולי בכל זאת תקום [...] לא שמעו לנו והנה היא עומדת המדינה, על הסף, ואנו לא התכוננו. היו נימוקים דתיים/פוליטיים. עכשיו הכל עבר (עמ' 303).